

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»

Кафедра права, національної безпеки та європейської інтеграції

Кваліфікаційна робота магістра

на тему

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОВЕДЕННЯ СЛУЖБОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ У
ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Виконав студент 2 курсу,
групи ППГЗ-1-24
Спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування»
Освітньо-професійної програми
«Публічна політика та управління в
умовах гібридних загроз»

_____ Ян БЕЛЬМАС

Науковий керівник роботи:
кандидат наук з державного
управління, доцент

_____ Катерина ДУБОВИК

Харків – 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ, УМОВНИХ ПОЗНАК, ОДИНИЦЬ І ТЕРМІНІВ...	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ СЛУЖБОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ.....	7
1.1. Сутність, правова природа та місце службового розслідування в системі юридичної відповідальності військовослужбовців.....	7
1.2. Міжнародні стандарти та особливості правового регулювання службових розслідувань в умовах воєнного стану.....	14
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ СЛУЖБОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ.....	20
2.1. Процесуальний порядок та етапи як складові механізму проведення службового розслідування.....	20
2.2. Механізми забезпечення прав військовослужбовців під час проведення службових розслідувань та юридичне оформлення результатів розслідування.....	29
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТИТУТУ СЛУЖБОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	36
3.1. Проблемні аспекти функціонування інституту службового розслідування та практики судового оскарження його результатів.....	36
3.2. Напрями реформування законодавства та запровадження нових механізмів проведення службових розслідувань.....	45
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ, УМОВНИХ ПОЗНАК, ОДИНИЦЬ І ТЕРМІНІВ

ВСП – Військова служба правопорядку

ДС ЗСУ – Дисциплінарний статут Збройних Сил України

ДТП – дорожньо-транспортна пригода

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЗСУ – Збройні Сили України

Інструкція № 736 – Типова інструкція про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 736

КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України

ККУ – Кримінальний кодекс України

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

Порядок № 608 – Порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України, затверджений Наказом Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608

Правилами розслідування авіаційних подій та інцидентів в авіації Збройних Сил України (далі – Правила № 256)

СЗЧ – самовільне залишення військової частини

СП – службова перевірка

СР – службове розслідування

UCMJ – Uniform Code of Military Justice (Єдиний кодекс військової юстиції)

ВСТУП

Актуальність теми. У зв'язку з повномасштабною агресією російської федерації проти України, виникненням екзистенційної загрози державній незалежності та територіальній цілісності, в Україні було запроваджено правовий режим воєнного стану. Це призвело до значного збільшення обсягу обов'язків та обмежень для громадян, а особливо для військовослужбовців Збройних Сил України. В результаті підвищеного навантаження, стрімкого збільшення чисельності армії та залучення до військової служби широких соціальних прошарків населення, об'єктивно зростає і кількість правопорушень та порушень військової дисципліни. У цьому контексті службове розслідування виступає ключовим інститутом військово-адміністративного права, що являє собою регламентовану діяльність уповноважених посадових осіб щодо всебічного, своєчасного, повного та об'єктивного збору та дослідження матеріалів за фактами дисциплінарних проступків чи інших правопорушень. Таким чином, службові розслідування є невід'ємною складовою, виступаючи своєрідним початковим етапом не лише дисциплінарного провадження, але й часто первинного збору матеріалів для встановлення ознак адміністративного чи кримінального правопорушення. Розслідування проводиться із застосуванням різних правових механізмів, тому критичного значення набуває чітке розмежування понять і сутності різних за своєю природою процедур, наприклад службового розслідування та службової перевірки. Службова перевірка, у загальному розумінні, є комплексом заходів, які здійснюються з метою верифікації інформації про вчинення правопорушення та з'ясування наявності підстав для подальшого призначення повноцінного службового розслідування.

Питання правових механізмів проведення службових розслідувань у Збройних Силах України, а також пов'язані з ними аспекти військово-дисциплінарної відповідальності досліджували та продовжують це робити низка провідних вітчизняних науковців, серед яких: Захарчук О.В. [4], Іванець М.С. [6],

Ковальчук А.Б. [8], Лапкін А.В. [13], Туркот М.С. [37], Тюрін С.С. [38], а також такі відомі правники, як Короватніков А.Ф. [7], Богуцький П.П. [36] та інші.

Серед іноземних вчених, які приділяли увагу стандартам військового правосуддя та дисциплінарним процедурам у країнах НАТО та ЄС, варто виділити праці Баран-Весоловської Б. [44], Роу П. [54] та Фідделла Ю. [50].

Метою магістерської роботи є науково-теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій спрямованих на вдосконалення механізму здійснення службового розслідування в Збройних Силах України з метою посилення гарантій дотримання прав військовослужбовців.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні *завдання дослідження*:

- дослідити нормативно-правову базу, що регулює порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України;
- розглянути процедуру ініціювання, проведення та оформлення результатів службового розслідування;
- проаналізувати поняття, правову природу та значення службового розслідування в системі військового управління Збройних Сил України;
- виявити проблеми правозастосування та недоліки чинного законодавства у сфері службових розслідувань;
- провести порівняльно-правовий аналіз із досвідом іноземних держав щодо врегулювання службових розслідувань у військових формуваннях;
- запропонувати напрями вдосконалення законодавства України щодо правових механізмів службового розслідування у Збройних Силах України.

Об'єктом дослідження є процес правового регулювання правових механізмів проведення службових розслідувань у Збройних Силах України.

Предметом дослідження є правові механізми проведення службових розслідувань у Збройних Силах України.

Методи дослідження. У ході дослідження використовувались такі методи як аналіз нормативно-правових актів і практики їхнього застосування; системний підхід для оцінки організаційних зв'язків і механізмів управління; узагальнення:

виявлення кращого зарубіжного досвіду та розроблення пропозиції щодо удосконалення правових механізмів службового розслідування у Збройних Силах України.

Інформаційною базою дослідження є Основний Закон – Конституція України, Закони України, підзаконні нормативно-правові акти України, міжнародно-правові акти, законодавство зарубіжних країн, праці вітчизняних та зарубіжних вчених.

Практичне значення результатів визначається тим, що вони мають цінність для органів публічного управління та військового керівництва. Висновки та рекомендації можуть бути корисними при підготовці нормативно-правових актів Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України з питань організації та удосконалення механізмів проведення службового розслідування. Практичні напрацювання можуть застосовуватися також у системі військової правової освіти. У довгостроковій перспективі удосконалення правових механізмів службового розслідування сприятиме зміцненню законності та правового порядку в армії, а також, що критично важливо, посиленню гарантій захисту прав військовослужбовців від неправомірного притягнення до юридичної відповідальності.

Отже, службове розслідування у Збройних Силах України відіграє ключову роль у забезпеченні військової дисципліни та законності. Це не лише інструмент внутрішнього контролю та саморегуляції, але й важливий механізм захисту військовослужбовців від безпідставно накладених стягнень та необґрунтованих обвинувачень. Негайна та об'єктивна реакція на порушення дозволяє запобігати подібним інцидентам у майбутньому. Саме службове розслідування, за умови його належного правового регулювання та об'єктивного проведення, є механізмом, що дозволяє нівелювати можливе суб'єктивне ставлення командирів та дослідити всі фактори, які впливали на вчинення порушення.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ СЛУЖБОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

1.1. Сутність, правова природа та місце службового розслідування в системі юридичної відповідальності військовослужбовців

Службове розслідування у Збройних Силах України (далі – ЗСУ) є одним із ключових правових механізмів забезпечення військової дисципліни, законності та ефективного функціонування військових структур. Його сутність полягає у встановленні об'єктивних обставин події, вчинку чи бездіяльності, що мають ознаки порушення службових обов'язків, військової дисципліни або правопорушення, з метою ухвалення обґрунтованих та правомірних управлінських рішень командирами, начальниками. Чинне законодавство надає чітке, хоча й дещо вузьке, визначення цього інституту. Відповідно до Розділу I Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України, затвердженого Наказом Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608 (далі – Порядок № 608): «службове розслідування – це комплекс заходів, які здійснюються з метою уточнення причин та умов, що сприяли вчиненню певного правопорушення, а також встановлення ступеня вини особи чи осіб, чії дії або бездіяльність стали причиною вчинення правопорушення». Ця дефініція доповнюється положеннями статті 84 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України (далі – ДС ЗСУ), яка вказує, що службове розслідування може бути проведене перед накладенням дисциплінарного стягнення з метою «з'ясування причин та обставин, що призвели до правопорушення, а також визначення ступеня вини військовослужбовця».

З доктринальної точки зору, службове розслідування (далі – СР) є інститутом військово-адміністративного права. Воно не є ані кримінально-

процесуальною діяльністю, яка регулюється Кримінальним процесуальним кодексом України і здійснюється уповноваженими органами досудового розслідування, ані оперативно-розшуковою діяльністю. Це специфічна форма управлінського контролю та невід'ємна складова провадження у справах про військові дисциплінарні проступки.

Службове розслідування є однією зі стадій дисциплінарного провадження. Важливо зазначити, що ця стадія, згідно з формулюванням ст. 84 ДС ЗСУ «може бути проведена», має факультативний характер. Командир не зобов'язаний призначати СР, якщо обставини правопорушення, причини, умови та ступінь вини військовослужбовця не потребують додаткового встановлення або вже були встановлені під час інспектування, аудиту чи судового розгляду. Однак ця факультативність є умовною. Проведення СР стає де-факто обов'язковим у випадках, коли необхідно встановити розмір матеріальної шкоди для притягнення до матеріальної відповідальності, або коли обставини вчинення правопорушення, наприклад невиконання наказу в бойовій обстановці, є складними, неочевидними та потребують детального з'ясування [10, 12, 29, 30].

Стосовно функцій службового розслідування, аналіз норм Порядку № 608 та наукової доктрини дозволяє виділити комплексний характер функцій СР, які виходять за межі суто карального призначення:

- контрольна (управлінська): СР є інструментом зворотного зв'язку для командира, що дозволяє отримати об'єктивну та задокументовану інформацію про стан військової дисципліни та законності у підпорядкованому підрозділі чи військовій частині;
- дисциплінарна (каральна): це основна та найбільш очевидна функція, що полягає у зборі доказової бази, пояснень, актів, рапортів для подальшого притягнення винних осіб до дисциплінарної відповідальності;
- превентивна (профілактична): мета СР полягає не лише у фіксації проступку, але й у глибокому аналізі причин та умов, що сприяли вчиненню певного правопорушення [26]. Виявлення цих системних недоліків, наприклад у

логістиці, управлінні, організації служби, є підґрунтям для вжиття заходів щодо їх усунення та запобігання аналогічним порушенням у майбутньому;

– захисна (правозахисна): СР виконує важливу гарантійну роль для військовослужбовців. Порядок № 608 прямо передбачає, що розслідування може бути призначено за письмовим рапортом військовослужбовця з метою зняття безпідставних, на його думку, обвинувачень або підозр;

– доказова (квазі-слідча): під час СР відбувається офіційна фіксація фактів, обставин, свідчень та документів. Ці матеріали, хоча й зібрані в рамках адміністративної процедури, можуть згодом стати підґрунтям для ініціювання кримінального провадження [12].

Порядок № 608 визначає широкий, але, як вказує законодавець, «невичерпний» перелік підстав для призначення СР. До них належать, зокрема: невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків, що призвело до людських жертв або матеріальної чи моральної шкоди; невиконання наказів; неправомірне застосування сили чи зброї; доведення до самогубства; втрата зброї; порушення статутних правил несення служби; розголошення таємної інформації або втрата службових документів; внесення відомостей про вчинення військовослужбовцем кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР); вчинення дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП); тощо.

З точки зору доктрини верховенства права, положення про «невичерпний перелік» підстав є юридично проблемним [6]. Будь-яке провадження, що втручається у права особи, а СР безпосередньо до них належить, оскільки його наслідком може бути накладення стягнення, що впливає на проходження служби та фінансове забезпечення, має ґрунтуватися на чіткому, вичерпному та передбачуваному переліку підстав [3]. Невичерпність створює ризик надмірної дискреції чи сваволі командира, який може ініціювати СР з будь-якого приводу, в тому числі використовуючи його як інструмент тиску чи позастатутних відносин.

Предмет доказування, тобто, що саме підлягає встановленню під час службового розслідування чітко деталізований у Порядку № 608 та відповідних методичних рекомендаціях [14]. До нього належать:

- наявність чи відсутність неправомірних дій або бездіяльності військовослужбовця;
- наявність причинного зв'язку між правопорушенням та виконанням чи невиконанням обов'язків військової служби;
- ступінь вини військовослужбовця, що може виражатися у формі прямого чи непрямого умислу, недбалості чи самовпевненості;
- порушення конкретних вимог чинного законодавства, наказів чи інструкцій;
- причини та умови, що сприяли правопорушенню;
- розмір заподіяної матеріальної шкоди, у разі її наявності та винних осіб.

Усі ці обставини повинні бути не лише встановлені, але й підтвержені відповідними доказами, поясненнями, актами, рапортами, які долучаються до матеріалів розслідування. Судова практика послідовно дотримується позиції, що якщо одна з цих ключових обставин, наприклад вина або причинний зв'язок, не була встановлена під час СР, наказ про притягнення до дисциплінарної відповідальності визнається незаконним та підлягає скасуванню [16, 17, 18].

Для коректного розуміння механізмів підтримання дисципліни в ЗСУ критично важливо розрізняти два схожих, але не тотожних поняття: службове розслідування та службова перевірка. Порядок № 608 присвячує службовій перевірці (далі – СП) окремий Розділ IV, що підкреслює її самостійний правовий статус.

Службова перевірка є попереднім, скороченим та менш формалізованим механізмом. Відповідно до п. 1 Розділу IV Порядку № 608, вона проводиться з метою:

- перевірки інформації про факт правопорушення;

- з'ясування наявності підстав для призначення повноцінного службового розслідування;
- з'ясування обставин порушення, якщо особу правопорушника не встановлено, але виявлено сам факт правопорушення.

На відміну від службового розслідування, предмет доказування під час перевірки є значно вужчим. Він обмежується встановленням трьох ключових елементів:

- особа, яка вчинила порушення;
- обставини – час, місце, спосіб, наслідки;
- не виконані або неналежно виконані розпорядження чи обов'язки.

Окремої уваги потребує питання співвідношення службової перевірки та службового розслідування, оскільки, попри спільну спрямованість на зміцнення військової дисципліни, вони мають різну правову природу. Службова перевірка, по суті, виконує функцію верифікації сигналу про порушення, тоді як службове розслідування – це функція доказування вини, причин та умов. СП відповідає на питання: «Що трапилось і хто це зробив?», тоді як СР відповідає на питання: «Чому це трапилось, як це стало можливим і наскільки винна особа?». Правовий зв'язок між ними чітко визначений у п. 32 Порядку № 608: «у разі необхідності уточнення причин та умов, що сприяли вчиненню дисциплінарного правопорушення та ступеня вини військовослужбовця, за результатами службової перевірки може бути проведено службове розслідування» [8].

Таким чином, службова перевірка є інструментом швидкого реагування командира. Якщо під час СП встановлено, що факт порушення відсутній, або вину особи довести неможливо, або порушення є малозначним і не потребує детального з'ясування причин та умов, то повноцінне СР може і не призначатися [29].

Практичне значення цього розмежування підтверджується судовою практикою. Зокрема, у справах, що доходили до Верховного Суду, предметом оскарження ставала саме бездіяльність командування щодо непризначення службової перевірки за фактом отримання травм військовослужбовцем, що

свідчить про те, що суди та учасники процесу розглядають СП та СР як два різні, хоча й пов'язані, правові механізми [17, 19].

Інститут службового розслідування в українській правовій системі займає унікальне «прикордонне» становище, функціонуючи на стику трьох різних юрисдикцій: дисциплінарної, адміністративної та кримінальної [35, 37, 38].

Службове розслідування як підстава для дисциплінарної відповідальності – це первинне і пряме призначення службове розслідування. Затверджений начальником акт службового розслідування є тим юридичним документом, який встановлює наявність складу дисциплінарного проступку та є підставою для видання наказу про притягнення до дисциплінарної відповідальності. У цьому контексті СР є ключовим етапом дисциплінарного провадження.

Службове розслідування в контексті адміністративного судочинства полягає в тому, що накази про притягнення до дисциплінарної відповідальності, видані за результатами СР, є актами індивідуальної дії суб'єкта владних повноважень та підлягають оскарженню в порядку адміністративного судочинства [9]. Судова практика Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду виробила чіткі підходи до оцінки матеріалів СР під час розгляду таких позовів. Адміністративний суд не проводить СР наново і не підміняє собою командира. Натомість суд здійснює правовий контроль за процедурою та змістом розслідування, перевіряючи:

- дотримання процедури: чи було СР призначено уповноваженою на те особою, чи були дотримані строки його проведення, чи було відібрано у військовослужбовця пояснення, чи було йому надано можливість ознайомитися з актом СР. Судова практика свідчить, що відсутність пояснень військовослужбовця, якщо він не відмовлявся їх надавати або не ознайомлення його з актом є суттєвими процедурними порушеннями;

- повноту розслідування: чи були встановлені всі обставини, що входять до предмета доказування, наявність діяння, вина, причинний зв'язок, причини та умови. Як слушно зазначено у наданих для аналізу матеріалах, «наказ

визнається незаконним, якщо одна з обставин предмета розслідування не була встановлена»;

- обґрунтованість висновків: чи відповідають висновки, викладені в акті СР, наявним у матеріалах доказам, рапортам, поясненням свідків тощо;
- істотність порушень: суди дотримуються позиції, що скасуванню підлягає наказ, виданий за результатами СР, в якому були допущені істотні процедурні порушення – тобто такі, які б могли вплинути на кінцевий результат розгляду.

Найбільш складною з правової точки зору є подвійна функція службового розслідування – дисциплінарна та процесуальна, попередня стадія доказування для кримінального провадження. Ця «гібридна» природа створює небезпечну юридичну колізію та ризики для дотримання прав людини. Проблема полягає в тому, що під час службового розслідування, яке є адміністративною, а не кримінально-процесуальною процедурою, військовослужбовець, як правило, зобов'язаний надавати пояснення. Йому не роз'яснюються в повному обсязі його процесуальні права, гарантовані ст. 63 Конституції України, право відмовитися давати показання чи пояснення щодо себе та Кримінальним процесуальним кодексом, право на захисника, право мовчати [4, 6, 36]. Надалі, ці пояснення, отримані в рамках адміністративної процедури СР, разом з актом розслідування передаються до органу досудового розслідування – Державного бюро розслідувань (далі – ДБР). Ці матеріали стають не просто підґрунтям для відкриття провадження, але й часто долучаються до матеріалів кримінального провадження, наприклад за ст. 402 ККУ, як докази вини особи. Виникає класична доктринальна проблема «плодів отруйного дерева». Докази, отримані в рамках СР без дотримання повноцінних кримінально-процесуальних гарантій, є сумнівними з точки зору їх допустимості у кримінальному процесі [4]. Твердження, що акт СР «має відповідати стандартам правової допустимості», є абсолютно коректним, однак на практиці цей стандарт часто порушується через саму природу СР. Пояснення, надані в рамках СР, можуть і повинні бути визнані

судом у кримінальній справі недопустимими доказами, якщо буде доведено, що вони отримані з порушенням права на захист та права не свідчити проти себе.

1.2. Міжнародні стандарти та особливості правового регулювання службових розслідувань в умовах воєнного стану

В умовах реформування сектору безпеки та оборони, а особливо в період ведення активної збройної боротьби проти агресії російської федерації, роль інституту службового розслідування кардинально посилюється. Ціна будь-якого дисциплінарного порушення зростає з адміністративного до екзистенційного рівня. Проступки, які в мирний час могли б призвести до організаційних незручностей, в умовах бойових дій спричиняють втрату боєздатності, зрив виконання бойових завдань та невиправдані людські жертви [2].

Мета військово-дисциплінарної відповідальності – забезпечення належного рівня військової дисципліни – в умовах воєнного стану стає синонімом забезпечення обороноздатності держави. У цьому контексті СР перетворюється з рутинного управлінського інструменту на критично важливий механізм фіксації та реагування на найбільш небезпечні військові правопорушення.

Враховуючи статистичні показники та виклики сьогодення, ключову увагу слід зосередити на алгоритмі дій посадових осіб під час розслідування випадків самовільного залишення військової частини (далі – СЗЧ), оскільки саме ця категорія справ має низку унікальних процесуальних нюансів щодо фіксації факту відсутності та строків подання повідомлень до спеціалізованих органів. В умовах воєнного стану СР за фактом СЗЧ або дезертирства набуває першочергового значення [11,34]. В даному контексті службове розслідування є обов'язковим для чіткої фіксації часу та обставин відсутності військовослужбовця. Саме ці дані, встановлені під час СР, є юридичною

підставою для розмежування адміністративного правопорушення за ст. 172-11 Кодексу України про адміністративні правопорушення та тяжкого кримінального злочину за ст. 407, 408 Кримінального кодексу України. Матеріали СР є єдиною легітимною підставою для видання наказу про припинення фінансового та матеріального забезпечення військовослужбовця, а також для негайного повідомлення військової служби правопорядку (далі – ВСП) та державного бюро розслідувань (далі – ДБР) про наявність ознак кримінального правопорушення [23].

Поряд із самовільним залишенням частини, яке підриває укомплектованість підрозділів, не меншу загрозу для боєздатності в умовах воєнного стану становить відкрита протидія управлінським рішенням командирів. Відтак, наступним важливим етапом дослідження є аналіз специфіки службових розслідувань за фактами невиконання наказу чи непокори, що потребує від посадових осіб ретельного збору доказової бази для розмежування дисциплінарного проступку та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 402 або ст. 403 Кримінального кодексу України. Це одна з найскладніших категорій справ для проведення СР, особливо коли йдеться про невиконання бойового наказу чи розпорядження. В таких умовах завдання СР полягає не лише у формальній фіксації факту відмови – активної непокори чи пасивної бездіяльності. Предмет доказування суттєво розширюється і має включати аналіз контексту [5]. СР повинно з'ясувати, чи був відданий наказ законним, тобто чи не був він завідомо злочинним, про що йдеться у ст. 41 ККУ. Встановлення порядку віддання наказу, чи був наказ відданий у належному порядку, усно чи письмово та чи був він доведений до виконавця. Судова практика демонструє випадки, коли військовослужбовці в суді заперечували сам факт отримання наказу, і суд покладався саме на матеріали СР, пояснення свідків та командирів для встановлення істини. Встановлення об'єктивних причин також є важливим аспектом. Чи існували об'єктивні причини невиконання наказу. До них можуть належати поранення, контузія, втрата свідомості, психологічний розлад, відсутність технічної можливості чи засобів для виконання наказу,

наприклад, відсутність боєприпасів чи пального. Саме в розслідуванні таких складних випадків СР повною мірою реалізує свою захисну функцію. Воно надає військовослужбовцю можливість надати офіційні пояснення щодо об'єктивних причин невиконання наказу до того, як матеріали будуть передані до ДБР, і подія буде кваліфікована за ст. 402 ККУ, що в умовах воєнного стану передбачає покарання до 10 років позбавлення волі. Таким чином, об'єктивне СР виступає гарантією від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності в стресових умовах бойових дій.

Інтеграція України до євроатлантичного безпекового простору вимагає не лише технічної, але й правової та інституційної сумісності [1, 10]. Аналіз закордонного досвіду проведення внутрішніх розслідувань у збройних силах провідних країн світу дозволяє виявити суттєві відмінності у підходах та сформулювати рекомендації для оптимізації української моделі.

Загальна рамка НАТО не диктує єдиної моделі, але наполягає на фундаментальних принципах, а саме розбудова доброчесності, прозорість, підзвітність інституцій демократичному контролю та безумовне дотримання прав людини і захисту персональних даних у будь-яких внутрішніх процедурах.

Система США є взірцем чіткого функціонального розмежування юрисдикцій, якого бракує українській моделі. В ній паралельно існують кілька інститутів, функції яких в Україні небезпечно змішані в службовому розслідуванні:

– генеральний інспектор – це незалежний орган, що підпорядковується не безпосередньо командирі частини, а вищому командуванню та Міністерству оборони. Його ключова функція – розгляд скарг військовослужбовців на порушення, зловживання, шахрайство тощо. Це «очі та вуха командира», але водночас і «совість командира», що забезпечує незалежний канал зворотного зв'язку та контролю. Він не проводить розслідувань для накладення дисциплінарних стягнень командиром [47, 55];

– адміністративні розслідування – це внутрішні управлінські розслідування, які за своєю суттю є інструментом менеджменту для виявлення

недоліків. Вони найближчі до українських СР у їх некаральній частині, наприклад розслідування нещасного випадку [50,51,48];

– попереднє слухання за статтею 32 Єдиного кодексу військової юстиції (далі – UCMJ) – це не службове розслідування, це формальне квазі-судове слухання, яке є обов'язковим етапом перед передачею справи до загального військового суду. Його мета – встановити ймовірну причину наявності злочину та вини особи. Ця процедура має чіткі процесуальні гарантії, включно з правом на адвокатську допомогу [43].

Модель США демонструє необхідність чіткого розмежування незалежного контролю, управлінських розслідувань та кримінально-процесуальних дій [41, 42, 52]. Українське службове розслідування небезпечно змішує всі три функції.

Британська модель пропонує взірець юридичної чіткості, розділяючи всі провадження на два чіткі напрями:

– дисциплінарна дія – це кримінально-правова система, що базується на Законі про Збройні Сили Великої Британії. Вона застосовується для серйозних правопорушень, які по суті є злочинами. Розслідування у таких справах проводить Королівська військова поліція, а не командир частини. Справи розглядаються у військових судах [43, 47].

– адміністративна дія – це управлінсько-трудова система, що базується на внутрішніх регуляціях. Її мета – не покарання, а відновлення оперативної ефективності. Це стосується некримінальних порушень дисципліни, стандартів поведінки чи професіоналізму.

Ця дихотомія є вкрай актуальною. Україні доцільно було б вивести розслідування діянь, що мають ознаки кримінальних правопорушень, наприклад СЗЧ, непокора, втрата зброї, зі сфери службового розслідування, яке має стати аналогом адміністративної дії і повністю передати їх до юрисдикції органів досудового розслідування – ДБР та майбутньої військової поліції.

У Бундесвері діє інститут парламентського уповноваженого у справах оборони. Його функція – не проводити СР, а здійснювати зовнішній

демократичний парламентський контроль за дотриманням прав військовослужбовців, у тому числі під час проведення внутрішніх розслідувань. Він розглядає скарги військовослужбовців і щорічно звітує Бундестагу про стан справ у війську. Ця модель демонструє важливість незалежного зовнішнього контролю, що є досить актуальним, оскільки нещодавно в Україні було запроваджено інститут військового омбудсмана [46, 49].

Польський Закон про оборону Вітчизни та доктрина [44, 45] детально регламентують дисциплінарне провадження. Ключовим є те, що Конституційний Трибунал Польщі поширив на дисциплінарні провадження конституційні гарантії, схожі на кримінально-процесуальні. Польський солдат в дисциплінарному провадженні має чітко закріплене право на захист, яке включає: право на захисника, як з-поміж військових, так і професійного адвоката, право на доступ до доказових матеріалів, право на оскарження рішень, право на відмову від надання пояснень.

На відміну від польської моделі, український Порядок № 608 є процедурно «бідним» і не містить деталізованих процесуальних гарантій для військовослужбовця, стосовно якого ведеться розслідування. Посилення саме цієї складової є критичним для забезпечення справедливості процедури розслідування.

Отже, службове розслідування є ключовим інститутом військово-адміністративного права, що виконує комплексний набір функцій – від контрольної-управлінської та дисциплінарної до превентивної та правозахисної. Його легальна дефініція у Порядку № 608 зосереджена на встановленні вини, причин та умов, що є підставою для притягнення до відповідальності. Чинний Порядок № 608 містить два окремі механізми – службову перевірку та службове розслідування. Юридичний аналіз свідчить, що перевірка є попереднім, верифікаційним етапом, тоді як розслідування – поглибленим та формалізованим процесом доказування. Водночас, недостатня чіткість у розмежуванні їх предметів та наслідків створює певну правову невизначеність.

В умовах воєнного стану значення службового розслідування кардинально зростає. Воно стає критичним інструментом для фіксації найтяжчих військових правопорушень та розмежування адміністративної і кримінальної відповідальності. Водночас, посилюється його правозахисна функція як механізму фіксації об'єктивних обставин, що виключають відповідальність військовослужбовця в бойовій обстановці. Ключовою доктринальною та практичною проблемою є «гібридна» природа української моделі СР. Використання матеріалів та пояснень, отриманих в рамках адміністративної процедури СР, часто без належних процесуальних гарантій, як доказів у подальшому кримінальному провадженні, створює ризик порушення права на захист та стандартів допустимості доказів.

Аналіз міжнародного досвіду США, Великої Британії, Польщі, Німеччини чітко вказує на доцільність розмежування юрисдикцій: окремо – адміністративно-управлінські розслідування для корекції недоліків, окремо – кримінально-правові розслідування для злочинів, з передачею повноважень незалежним правоохоронним органам, як-от військова поліція в майбутньому чи ДБР.

Подальше реформування інституту службового розслідування в Україні має йти шляхом не лише розмежування юрисдикцій, але й суттєвого посилення процесуальних прав та гарантій військовослужбовця безпосередньо в тексті Порядку № 608 за досвідом Польщі та запровадження дієвих механізмів незалежного зовнішнього контролю за дотриманням цих прав за досвідом Німеччини.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ СЛУЖБОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

2.1. Процесуальний порядок та етапи як складові механізму проведення службового розслідування

Правовий механізм проведення службового розслідування в Збройних Силах України не є монолітним. Хоча існує базовий, універсальний порядок, законодавець передбачив низку спеціальних алгоритмів, застосування яких диктується специфікою правопорушення або події, що стала підставою для розслідування. Правильне першочергове визначення предмету розслідування, об'єкту та суб'єкту є критично важливим для посадових осіб, оскільки на основі цих даних обирається належний механізм та процедура. Помилкове визначення алгоритму неминуче призводить до порушення прав військовослужбовців та, як наслідок, скасування результатів розслідування в судовому порядку, що унеможливує притягнення винних осіб до відповідальності.

Основним процедурним документом, що встановлює загальний механізм, є Порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України, затверджений Наказом Міністерства оборони України від 21 листопада 2017 року № 608 (далі – Порядок № 608) [29]. Цей документ прийшов на зміну застарілій Інструкції 2004 року та закріпив службове розслідування як «комплекс заходів, які проводяться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення, а також встановлення ступеня вини особи чи осіб, чії дії або бездіяльність стали причиною вчинення правопорушення» [28].

Порядок № 608 застосовується як «загальний закон» у більшості випадків дисциплінарних проступків, а саме: порушення статутних правил, невиконання наказу, самовільне залишення частини, порушення правил несення служби тощо.

Він також слугує базою для розслідування фактів порушень антикорупційного законодавства, хоча в такому разі він застосовується у сукупності з положеннями Закону України «Про запобігання корупції» [27, 31].

Незважаючи на універсальність Порядку № 608, для низки специфічних випадків існують спеціальні нормативні акти, які мають пріоритет у застосуванні та встановлюють відмінні або доповнюючі процедури.

Розслідування у випадках втрати службових документів чи розголошення службової інформації, у таких випадках застосовується механізм, передбачений Типовою інструкцією про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, затвердженою Постановою КМУ від 19 жовтня 2016 року № 736 (далі – Інструкція № 736). На відміну від загального дисциплінарного проступку, розслідування за Інструкцією № 736 має дві специфічні мети: 1) не лише покарання винних, але й встановлення рівня шкоди, завданої інтересам держави; 2) вжиття негайних превентивних заходів для запобігання подальшим витокам та мінімізації наслідків. Розслідування фокусується на ланцюгу доступу до інформації з грифом «Для службового користування».

Розслідування нещасних випадків, професійних захворювань та аварій. Дана сфера регулюється спеціальною Інструкцією про порядок розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій у Збройних Силах України. Ключова відмінність цього механізму полягає в його меті, яка виходить далеко за межі суто дисциплінарної відповідальності. Головним завданням комісії за цією інструкцією є встановлення детального причинно-наслідкового зв'язку між подією, травмою, пораненням, контузією, каліцтвом та виконанням військовослужбовцем службових обов'язків або обов'язків, пов'язаних із захистом Батьківщини.

Практична проблема, що виявляється аналізом судової практики, полягає в тому, що військові частини іноді неправомірно ігнорують вимоги спеціальною Інструкцією про порядок розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій у Збройних Силах України. Замість

проведення спеціального розслідування, командування обмежується призначенням загального службового розслідування за Порядком № 608, яке фокусується лише на питанні вини військовослужбовця, наприклад, чи не перебував він у стані сп'яніння. Такий підхід є грубим порушенням. Суди неодноразово скасовували результати таких «загальних» розслідувань, проведених замість спеціальних [39]. Причина в тому, що мета розслідування за Дана інструкція є не стільки дисциплінарною, скільки соціально-правовою. Результати розслідування, зокрема складання актів за формами НВ-2 та НВ-3, є прямою і єдиною підставою для реалізації військовослужбовцем свого права на отримання компенсації, наприклад, одноразової грошової допомоги у зв'язку з пораненням, пов'язаним із захистом Батьківщини, передбаченої Постановою Кабінету міністрів України № 168, якою затверджені Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану. Таким чином, обрання неправильного механізму, використання лише Порядку № 608 є не просто процедурною помилкою, а прямим порушенням соціальних прав військовослужбовця та фактичним уникненням відповідальності з боку держави за забезпечення належних гарантій.

Існують і більш вузькоспеціалізовані порядки:

- порушення у сфері охорони державної таємниці: регулюються Порядком № 939, який має гриф обмеження доступу і передбачає обов'язкове залучення спеціалізованих режимно-секретних органів (далі – РСО);

- авіаційні події: розслідуються згідно з Правилами розслідування авіаційних подій та інцидентів в авіації Збройних Сил України (далі – Правила № 256). Тут акцент зміщено на технічну складову, а розслідування проводять вузькоспеціалізовані технічні комісії;

- інтеграція механізмів: розслідування з ознаками матеріальної шкоди.

Окремо слід розглянути випадки завдання шкоди державному майну, військовому майну, грошовим коштам. Таке розслідування не є повністю окремою процедурою, а являє собою інтегрований процес. Ланцюг процедурних

дій виглядає наступним чином: службове розслідування за Порядком № 608 виступає першим етапом, на якому встановлюється сам факт порушення, подія, нестача, пошкодження, та особа, чії дії або бездіяльність, наприклад порушення правил зберігання призвели до шкоди. Якщо на цьому етапі встановлено наявність матеріальної шкоди, процедура Порядку № 608 негайно доповнюється вимогами Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі». Це означає, що до акта службового розслідування, окрім стандартних матеріалів, додатково та в обов'язковому порядку додаються специфічні документи: «довідка про вартісну оцінку завданої шкоди» за підписами начальника служби та фінансового органу або «акт оцінки збитків» від суб'єкта оціночної діяльності.

Отже, Порядок № 608 використовується для встановлення вини та причинного зв'язку, а спеціальний Закон – для визначення розміру шкоди та порядку її стягнення. Якщо шкоду завдано кількома особами, саме в акті розслідування визначаються суми, що підлягають стягненню окремо з кожної особи, з урахуванням ступеня вини. Варто зазначити, що розслідування може не призначатися, якщо причини, розмір шкоди та винна особа вже встановлені за результатами аудиту, інвентаризації або досудовим розслідуванням чи судом.

Ефективність та законність службового розслідування безпосередньо залежать від дотримання низки фундаментальних принципів. Ці принципи або прямо визначені законодавством, або випливають із загальних засад адміністративної процедури та конституційних гарантій.

Під час проведення службового розслідування посадові особи зобов'язані керуватися такими основними принципами:

- законність: усі дії – отримання пояснень, витребування документів та рішення – висновки акта, наказ командира, мають чітко відповідати Конституції України, законам, статутам та підзаконним актам. Перевищення повноважень або прийняття свавільних рішень заборонено;

- об'єктивність, всебічність та повнота: вимагає від осіб, що проводять розслідування, з'ясувати всі без винятку обставини події. Це включає не лише

пошук доказів вини, але й активний пошук та фіксацію причин та умов, що сприяли проступку, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність;

– неупередженість: заборона особистої зацікавленості чи упередженого ставлення. Для цього встановлено формальні запобіжники: заборонено залучати осіб, які перебувають у відносинах підлеглості з військовослужбовцем, стосовно якого проводиться розслідування, а також учасників правопорушення або особисто зацікавлених у результатах;

– презумпція невинуватості: військовослужбовець вважається невинним, допоки його вина не буде доведена зібраними у ході розслідування доказами;

– забезпечення прав військовослужбовців: особа, стосовно якої проводиться розслідування, має право на захист;

– конфіденційність: отримана інформація, зокрема та, що стосується приватного життя або може зашкодити честі та гідності, використовується виключно в межах розслідування і не підлягає розголошенню;

– своєчасність: проведення розслідування у чітко визначені строки, без невиправданих затягувань;

– відповідальність: посадові особи, які здійснюють розслідування, несуть персональну відповідальність за законність, повноту та обґрунтованість своїх висновків.

Хоча Порядок № 608 формально забороняє залучати до розслідування підлеглих особи, щодо якої воно ведеться, проблема об'єктивності лежить значно глибше і має системний, інституційний характер. Йдеться про інституційний конфлікт інтересів особи, яка проводить розслідування. Аналіз поняття «реальний конфлікт інтересів», наведеного у Законі «Про запобігання корупції», визначає його як суперечність між приватним інтересом особи та її службовими повноваженнями, що впливає на об'єктивність прийняття рішень. У контексті службового розслідування проблема виникає через «відносини прямого підпорядкування». Справа в тому, що особа, яка проводить

розслідування, наприклад офіцер штабу батальйону чи бригади, практично завжди перебуває у прямому службовому підпорядкуванні «замовника» цього розслідування – командира військової частини, який видав наказ про його призначення. Ця службова і кар'єрна залежність, від премій, просування по службі, надання відпусток, автоматично створює потужний приватний інтерес – діяти лояльно та в інтересах свого керівника. Як зазначається у фахових аналітичних матеріалах, підпорядковані схильні діяти в інтересах керівника, очікуючи на «лояльне ставлення» або прагнучи «уникнення негативної реакції». Це створює системну упередженість на користь командування. Виконавець розслідування, навіть маючи на меті об'єктивність, перебуває під тиском необхідності надати результат, який задовольнить командира. Це докорінно підриває принцип неупередженості та об'єктивності, перетворюючи розслідування з інструменту встановлення істини на інструмент формалізації вже прийнятого командиром рішення.

Принцип презумпції невинуватості в адміністративному, в тому числі дисциплінарному процесі має свою специфіку. Відповідно до стандартів, встановлених Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), недоведені подія та вина особи мають бути прирівняні до доведеної невинуватості цієї особи. На практиці цей принцип трансформується в обов'язок доказування, який у дисциплінарному провадженні покладається виключно на орган, що призначив розслідування, тобто на військову частину в особі її командира. На перший погляд, деякі тези судової практики можуть видатися суперечливими. Наприклад, у постанові Верховного Суду у справі №1/380/2019/000616 зазначалося, що «для притягнення до дисциплінарки достатньо, щоб був зафіксований сам факт порушення та невиконання військовослужбовцем своїх службових обов'язків» [25]. Однак це не означає зняття обов'язку доказування з командира. Навпаки, аналіз цієї тези у сукупності з іншими судовими рішеннями, наприклад у справі №120/13381/24, демонструє чіткий розподіл. Саме військова частина зобов'язана довести та зафіксувати цей факт належними та допустимими доказами, наприклад надати рапорти, докази

відсутності на службі, акт огляду на стан сп'яніння, дані з камер спостереження, тощо. Якщо цей факт не доведено, або докази зібрані з очевидним порушенням, наприклад наказ про стягнення видано взагалі без проведення розслідування, то діє презумпція невинуватості, і такий наказ скасовується. Якщо ж військова частина довела факт проступку, наприклад факт відсутності на службі у визначений час, то обов'язок доказування поважності причин цієї відсутності, наприклад хвороба, нерегулярна робота транспорту, сімейні обставини, покладається вже на самого військовослужбовця.

Процедура службового розслідування, регламентована Порядком № 608, має чітку етапність, кожна з яких передбачає специфічні процесуальні дії, строки та повноваження.

Будь-якому розслідуванню передують отримання інформації про можливе правопорушення, рапорт, повідомлення ВСП, заява громадянина. На цьому етапі виникає дихотомія «перевірка» проти «розслідування».

У випадку, коли є повідомлення про вчинення дисциплінарного правопорушення, але інформацію необхідно перевірити, а винні особи невідомі, проводиться службова перевірка [28]. Цей етап слід розглядати як допроцесуальний. Його мета – встановити, чи є у повідомленні достатньо ознак правопорушення та чи є підстави для повноцінного, ресурсомісткого розслідування. Це своєрідний фільтр, що відсіює безпідставні звинувачення.

Якщо ж відповідальні особи відомі, але необхідно уточнити причини, умови та ступінь вини, або якщо перевірка підтвердила наявність підстав, призначається службове розслідування.

Юридичним фактом, який розпочинає провадження, є письмовий наказ командира військової частини чи установи. Днем початку розслідування вважається день видання цього наказу. Порядок № 608 та практика висувають чіткі вимоги до змісту цього процесуального документа. У ньому обов'язково зазначаються:

- підстава для призначення, наприклад рапорт, повідомлення;

- обґрунтування та мета розслідування, наприклад «встановити обставини»;
- відомості про особу, стосовно якої воно проводиться або зазначення, що воно проводиться «за фактом»;
- строк проведення;
- особа, якій доручено проведення – одноосібно, або голова та члени комісії – колегіально.

Відсутність у наказі чітко визначеної мети або підстави є суттєвим процедурним порушенням, оскільки це порушує право особи на захист: стає незрозуміло, від яких саме звинувачень необхідно захищатися.

Основний етапом є проведення розслідування та збір доказів. На цьому етапі особа або комісія, що проводить розслідування, реалізує надані їй повноваження для збору доказової бази. Ці повноваження є достатньо широкими і включають право:

- отримувати від військовослужбовців та працівників ЗСУ усні чи письмові пояснення;
- ознайомлюватися і вивчати, в тому числі з виїздом на місце події, відповідні документи, журнали, графіки нарядів, накази, у разі потреби знімати з них копії та долучати до матеріалів розслідування;
- отримувати інформацію, пов'язану із розслідуванням, від третіх осіб – юридичних і фізичних.

Важливим процесуальним обмеженням є те, що комісія не може самостійно витребувати інформацію у третіх осіб, наприклад у цивільних установ. Це робиться виключно на підставі запиту посадової особи, яка призначила службове розслідування, тобто командира частини.

Стосовно строків проведення розслідування, то Порядок № 608 встановлює чіткі часові рамки:

- стандартний строк: службове розслідування має бути завершено протягом одного місяця з дня його призначення;

- продовження: в окремих випадках, наприклад необхідність отримання експертизи, хвороба свідків, цей строк може бути продовжений командиром, який його призначив або старшим прямим начальником, але не більш як на один місяць;
- максимальний строк: загальний строк службового розслідування не може перевищувати двох місяців.

Днем закінчення розслідування є день надання командиру на розгляд акта розслідування та матеріалів.

Ключовим питанням є те, чи є порушення максимального двомісячного строку безумовною підставою для скасування наказу про стягнення, виданого за результатами такого розслідування? Аналіз судової практики адміністративних судів, зокрема у справі № 500/243/24, дає на це питання негативну відповідь [33]. Суди схильні розрізняти формальні процедурні порушення та порушення фундаментальних прав, як-от права на захист. Пропуск строку розслідування належить до першої категорії. У згаданому рішенні суд, хоча й аналізував дотримання строків і встановив, що вони порушені не були – висновок затверджено 11.12.2023 при кінцевій даті 24.12.2023, водночас чітко зазначив: «на противагу порушенню прав, принцип формального порушення процедури не може мати наслідком скасування правильного по суті рішення».

Це демонструє усталену позицію адміністративного судочинства – пріоритет суті над формою. Якщо факт проступку об'єктивно доведений зібраними матеріалами, а право військовослужбовця на захист було реалізовано, одне лише порушення строку, наприклад завершення розслідування на 65-й день замість 60-го, не буде вважатися достатньою підставою для скасування наказу про стягнення.

Під час розслідування, особливо якщо проступок є серйозним, може виникнути необхідність тимчасово ізолювати військовослужбовця від виконання ним обов'язків. Для реалізації цього завдання існують два різні правові інститути, плутанина між якими є грубою правовою помилкою. Першим із них є усунення від виконання службових обов'язків за Порядком № 608, що становить

собою дисциплінарно-адміністративний захід, який застосовується в рамках службового розслідування. Його підставою виступає наказ командира або начальника, який призначив розслідування. Метою цього заходу є запобігання подальшим порушенням з боку військовослужбовця та унеможливлення його впливу на хід розслідування, наприклад, шляхом тиску на свідків із числа підлеглих. Тривалість такого заходу не може перевищувати строк проведення розслідування та час, необхідний для прийняття рішення. Важливим аспектом правових наслідків є те, що на період усунення за військовослужбовцем зберігається право на забезпечення всіма видами матеріального забезпечення за посадою, яку він обіймав, що виступає ключовою гарантією. Другим інститутом є відсторонення від посади відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, яке є заходом забезпечення кримінального провадження. Воно застосовується лише у випадку, якщо військовослужбовцю вже повідомлено про підозру у вчиненні злочину. Процедура здійснюється не наказом командира, а виключно на підставі ухвали слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження, причому наказ командира в цьому випадку є лише актом, що виконує рішення суду. Щодо наслідків, то порядок виплати грошового забезпечення тут регулюється окремими положеннями. Таким чином, усунення є інструментом командира в рамках його дисциплінарної влади, тоді як відсторонення виступає інструментом суду в межах кримінального провадження.

2.2. Механізми забезпечення прав військовослужбовців під час проведення службових розслідувань та юридичне оформлення результатів розслідування

Дотримання процедурних гарантій особи, стосовно якої проводиться розслідування, є вододілом між законним провадженням та свавіллям. Порядок

№ 608 та судова практика формують певний стандарт прав, однак він не є вичерпним і має суттєві прогалини.

Право на захист: загальний обсяг права на захист, закріплений у Порядку № 608, є достатньо широким. Особа, стосовно якої проводиться службове розслідування, має право:

- давати усні та письмові пояснення;
- робити заяви щодо суті розслідування;
- подавати документи, які мають значення для справи;
- порушувати клопотання про витребування та залучення нових

документів, про опитування відповідних осіб, проведення додаткових ревізій чи експертиз.

Право бути вислуханим: одним із фундаментальних прав є право бути вислуханим [19]. На відміну від строків розслідування, які суд може визнати формальним порушенням, ненадання військовослужбовцю можливості дати пояснення є фундаментальним порушенням права на захист. Судова практика чітко стоїть на позиції, що командир не може приймати рішення про стягнення, не вислухавши позицію іншої сторони та не довівши її вину в рамках встановленої процедури. У справі № 120/13381/24 суд скасував наказ про накладення догани саме з тих підстав, що командування не провело службового розслідування і, як наслідок, не надало військовослужбовцю можливості надати пояснення. Таке порушення визнається безумовною підставою для скасування наказу, оскільки воно свідчить про повне ігнорування базових принципів дисциплінарного провадження [32].

Право мовчати – реалізація статті 63 Конституції України: Конституція України гарантує кожній особі право не нести відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів [10]. Виникає питання: як ця гарантія реалізується в умовах військової служби, де військовослужбовець зобов'язаний виконувати накази та надавати пояснення? Порядок № 608 враховує цю конституційну норму. Якщо військовослужбовець, стосовно якого проводиться розслідування, відмовляється надати пояснення,

посадова особа, що проводить розслідування, не має права чинити тиск, погрожувати стягненням за відмову чи примушувати до самообмови. Натомість процедура передбачає інший шлях: особа, що проводить розслідування, складає довідку про факт відмови від надання пояснень. Зміст такої довідки засвідчується підписами двох свідків цього факту.

Таким чином, складається процесуальний документ, який, з одного боку, фіксує той факт, що військовослужбовцю було надано можливість реалізувати своє право на захист – дати пояснення, а з іншого – фіксує його рішення скористатися правом на мовчання. Сама по собі така відмова не може трактуватися як доказ вини. Обов'язок доказування все одно залишається на військовій частині.

Право на ознайомлення з матеріалами: ефективний захист неможливий, якщо особа не знає, які саме докази зібрані проти неї. Військовослужбовець, не ознайомившись з актом та матеріалами, не може якісно підготувати ані заперечення командирю, ані позовну заяву до адміністративного суду. Судова практика Касаційного адміністративного суду розглядає неознайомлення з матеріалами службового розслідування як суттєве процедурне порушення, що входить до поняття «право на захист». У справі № 380/7611/23 позивач прямо вказував, що не зміг вчасно подати позов, оскільки не був ознайомлений із матеріалами розслідування. Хоча у тій конкретній справі суд звернув увагу на пасивність самого позивача, який не подавав клопотання про ознайомлення одразу після завершення розслідування, загальний тренд КАСУ – визнання права на ознайомлення невід'ємною частиною права на захист [20]. Ненадання матеріалів для ознайомлення на вмотивоване клопотання є підставою для оскарження дій командування.

Право на професійну правничу допомогу: найбільш суттєвою та системною прогалиною чинного Порядку № 608 є повна відсутність згадки про право військовослужбовця, стосовно якого проводиться розслідування, залучити адвоката або іншого фахівця у галузі права [21]. Аналіз тексту Порядку та супутніх документів показує, що процедура не передбачає механізму участі

захисника під час проведення розслідування, наприклад, під час надання військовослужбовцем пояснень або при заявленні клопотань. Хоча стаття 59 Конституції України гарантує кожному право на професійну правничу допомогу, механізм її реалізації у дисциплінарному провадженні у Збройних Силах України на сьогодні відсутній. Це створює фундаментальний дисбаланс сторін. Військовослужбовець, який часто не має юридичної освіти, опиняється сам на сам із комісією або посадовою особою, яка наділена владними повноваженнями, діє в інтересах командування та часто має у своєму складі фахівців юридичної служби. Це ставить військовослужбовця у завідомо слабшу позицію та нівелює реальну, а не декларативну, змагальність та об'єктивність процесу. Ця прогалина потребує негайного законодавчого врегулювання.

Завершальний етап розслідування полягає у належному процесуальному оформленні зібраних матеріалів та прийнятті на їх основі правового рішення. Саме від якості цих документів залежить легітимність усього провадження.

Основним підсумковим документом є акт службового розслідування. Він складається особою або комісією, яка проводила розслідування, і має чітко визначену структуру, що включає три частини:

- вступна частина: вказуються підстави для призначення – наказ, дата, посади, звання та прізвища осіб, які проводили розслідування, а також строки його проведення;
- описова частина: це основна аналітична частина. В ній детально викладаються встановлені обставини: описується подія, час, місце, учасники. Викладаються зібрані докази – пояснення свідків, рапорти, витяги з документів, протоколи, фото чи відеоматеріали, а також дається їх оцінка. Обов'язково встановлюється причинно-наслідковий зв'язок між діями чи бездіяльністю військовослужбовця та наслідками, що настали;
- резолютивна (висновкова) частина: це підсумок розслідування. Тут комісія чітко формулює, чи підтверджено факт порушення, чи не підтверджено. Визначається ступінь вини конкретних осіб, якщо їх декілька. Надаються пропозиції командирів: про притягнення до дисциплінарної або матеріальної

відповідальності, або ж, у разі відсутності складу правопорушення, про закриття розслідування.

До акта службового розслідування в обов'язковому порядку долучаються всі матеріали, на які спиралася комісія: оригінали або засвідчені копії рапортів, пояснень, довідок, графіків тощо. Всі додатки мають бути належно оформлені та засвідчені.

Акт та матеріали у встановлені строки подаються командирові, який призначив розслідування. На цьому етапі критично важливо розрізнити юридичну природу акта та наказу, який приймається на його підставі.

Акт – це не оскаржуваний документ. Командир зобов'язаний пильно розглянути матеріали та дати їм оцінку. Сам по собі Акт службового розслідування є внутрішнім службовим документом. Як чітко встановила судова практика, він є «лише носієм певної інформації». Він не породжує безпосередніх юридичних наслідків для військовослужбовця: не накладає стягнення, не позбавляє виплат, не погіршує його становище. Тому сам по собі Акт службового розслідування не може бути оскаржений в адміністративному суді як окремий акт індивідуальної дії.

Наказ – це єдиний оскаржуваний документ. Рішення командира, прийняте за результатами розгляду акта, оформлюється у вигляді наказу, наприклад наказ про притягнення до дисциплінарної відповідальності, наказ про притягнення до матеріальної відповідальності, або наказ про закриття розслідування. Саме цей наказ є актом індивідуальної дії, який безпосередньо порушує права військовослужбовця – накладає догану чи сувору догану, позбавляє премії, зобов'язує відшкодувати шкоду. Відповідно, у порядку адміністративного судочинства оскарженню підлягає саме наказ командира, а Акт розслідування та його матеріали долучаються до справи як доказ обґрунтованості або необґрунтованості цього наказу.

Наказ або витяг з нього про притягнення до відповідальності доводиться до військовослужбовця у частині, що його стосується, під підпис із зазначенням дати доведення. Ця дія має ключове процесуальне значення. Саме з дати

доведення наказу під підпис починається відлік строку на його оскарження. Військовослужбовець має право оскаржити наказ або в адміністративному порядку – шляхом подання скарги до вищого командира або в судовому порядку – шляхом подання позову до адміністративного суду. Якість оформлення підсумкових документів та дотримання процедури їх доведення відіграє вирішальну роль у зменшенні ризиків можливих оскаржень та сприяє забезпеченню реальної відповідальності винних осіб.

Отже, проведене у другому розділі дослідження правових механізмів та процедур службового розслідування в Збройних Силах України демонструє наявність комплексної, диференційованої системи. Загальний Порядок № 608 виступає як *lex generalis*, проте він коректно функціонує лише у співдії зі спеціальними процедурами, призначеними для розслідування специфічних подій – нещасні випадки, втрата таємної чи службової інформації, завдання матеріальної шкоди.

Водночас, аналіз виявляє суттєві проблеми в практичній реалізації фундаментальних принципів. Принцип об'єктивності системно порушується через наявність інституційного конфлікту інтересів, коли виконавець розслідування перебуває у прямому підпорядкуванні його замовника. Найбільш вразливою сферою залишається забезпечення прав військовослужбовців. Чинне законодавство містить критичну прогалину – відсутність гарантованого та процедурно визначеного права на професійну правничу допомогу безпосередньо під час проведення розслідування. У цьому контексті судова практика Касаційного адміністративного суду виступає важливим коригуючим фактором. Суди, розглядаючи справи про скасування наказів про стягнення, фактично створюють «ієрархію процедурних помилок». Вони демонструють готовність визнати несуттєвими формальні адміністративні порушення, як-от незначне порушення строків розслідування, якщо суть проступку доведена. Проте, суди займають жорстку та безкомпромісну позицію щодо скасування рішень, прийнятих із порушенням фундаментальних прав особи на захист, зокрема права бути вислуханим та права на ознайомлення з матеріалами. Це підкреслює

нагальну необхідність подальшого вдосконалення Порядку № 608 з урахуванням вироблених судовою практикою стандартів належної адміністративної процедури.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТИТУТУ СЛУЖБОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

3.1. Проблемні аспекти функціонування інституту службового розслідування та практики судового оскарження його результатів

Фундаментальним принципом будь-якого розслідування, що має на меті встановлення об'єктивної істини, є неупередженість осіб, які його проводять. Порядок № 608 формально закріплює цей принцип, забороняючи залучати до участі в службовому розслідуванні осіб, які перебувають у відносинах підлеглості з військовослужбовцем, стосовно якого воно проводиться, або особисто зацікавлених у результатах. Однак цей запобіжник є поверховим і не вирішує головної, системної проблеми – інституційного конфлікту інтересів. Ця проблема вбудована у саму «архітектуру» чинного механізму СР. Суть її полягає в тому, що посадова особа, якій доручено проведення розслідування, практично завжди перебуває у прямому службовому підпорядкуванні замовника цього розслідування – командира, який видав наказ про його призначення. З точки зору Закону України «Про запобігання корупції», така ситуація є класичним прикладом «реального конфлікту інтересів» – суперечності між приватним інтересом особи та її службовими повноваженнями, що впливає на об'єктивність прийняття рішень. Приватний інтерес у даному випадку є немайновим, але надзвичайно потужним. Він зумовлений «відносинами прямого підпорядкування» [7].

Як слушно зазначається у фахових аналітичних матеріалах, підпорядковані особи схильні діяти в інтересах свого керівника. Ця схильність зумовлена цілком раціональними мотивами: бажанням «розрахувувати або на

його лояльне ставлення, додаткове матеріальне заохочення, або на уникнення негативної реакції керівника, застосування дисциплінарного стягнення». У військовій структурі, що базується на принципах єдиноначальності та суворої підпорядкованості, цей ефект посилюється багатократно. Командир частини, який призначає СР, по суті, виступає в трьох іпостасях одночасно:

- ініціатор (замовник): він визначає мету, підстави та осіб, стосовно яких проводиться розслідування;
- контролер: він призначає виконавців – своїх же підлеглих і контролює їхню діяльність;
- суддя: він особисто розглядає акт та матеріали СР і приймає остаточне рішення про винуватість та вид стягнення.

У такій системі посадова особа, що проводить СР, перетворюється з незалежного та об'єктивного «слідчого» на виконавця, головне завдання якого – не встановити істину, а зібрати доказову базу для формалізації та легітимації рішення, яке, з великою ймовірністю, вже прийняте або очікується командиром. Цей інституційний конфлікт інтересів має руйнівні наслідки для принципу об'єктивності:

- упередженість збору доказів: виконавці схильні ігнорувати або применшувати значення доказів, що виправдовують військовослужбовця, наприклад об'єктивні причини невиконання наказу та, навпаки, надавати надмірної ваги доказам, що підтверджують версію командування;
- ігнорування правозахисної функції: повністю нівелюється правозахисна функція СР, передбачена Порядком № 608 – можливість призначення розслідування за рапортом військовослужбовця для зняття безпідставних звинувачень. Важко уявити, щоб комісія, призначена командиром, дійшла висновку про безпідставність звинувачень, висунутих цим же командиром;
- неможливість оскарження дій командира: система стає абсолютно недієздатною, коли предметом розслідування є неправомірні дії самого

командира. Розслідувати дії керівника силами його ж підлеглих – це правовий нонсенс.

Таким чином, чинна модель СР є системою, в якій військова частина, по суті, розслідує сама себе, для самої себе. Відсутність незалежного, зовнішнього арбітра на етапі проведення розслідування робить принцип об'єктивності декларативним і створює системну «презумпцію винуватості» військовослужбовця перед командуванням.

Другою фундаментальною проблемою чинного Порядку № 608 є критична процесуальна незахищеність військовослужбовця, стосовно якого проводиться розслідування. Ця проблема впливає з дисбалансу між широкими повноваженнями комісії та вкрай обмеженими реальними можливостями військовослужбовця для свого захисту.

Стаття 59 Конституції України гарантує кожному право на професійну правничу допомогу. Однак ця конституційна норма залишається значною мірою декларативною в контексті СР, оскільки Порядок № 608 не містить жодного процедурного механізму її реалізації. Аналіз тексту Порядку № 608 та похідних від нього методичних рекомендацій показує, що військовослужбовець має певний набір прав: давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання про витребування документів чи опитування осіб, а також ознайомлюватися з актом. Проте, в усьому документі відсутня будь-яка згадка про право військовослужбовця залучити адвоката для участі в цих діях:

- бути присутнім під час надання пояснень;
- допомагати у формулюванні клопотань;
- бути присутнім під час ознайомлення з актом та матеріалами розслідування.

Ця прогалина створює фундаментальний дисбаланс сторін. З одного боку, посадова особа або комісія, наділена владними повноваженнями – витребувати документи, отримувати пояснення, яка діє в інтересах командування та часто має у своєму складі фахівців юридичної служби. З іншого боку, військовослужбовець, який, як правило, не має юридичної освіти,

перебуває у стані стресу через загрозу стягнення та в умовах жорсткої військової ієрархії. Він опиняється сам на сам із системою, що його звинувачує.

Особливо гостро ця проблема постає у контексті реалізації статті 63 Конституції України – права відмовитися давати показання або пояснення щодо себе. Порядок № 608 формально враховує цю норму: у разі відмови військовослужбовця надати пояснення, комісія не має права чинити тиск, а лише складає відповідну довідку чи акт про відмову. Однак, на практиці, реалізувати це право без юридичної підтримки вкрай складно. Військовослужбовець, не розуміючи правових нюансів, може:

- не знати, в який момент питання починають нести самозвинувачувальний характер;
- не наважитися послатися на ст. 63 Конституції через психологічний тиск та страх перед командуванням – відмова може бути розцінена як визнання вини або «неповага»;
- надати детальні пояснення, які згодом стануть єдиною підставою для притягнення його до відповідальності, або, що гірше, ляжуть в основу кримінального провадження.

Для порівняння, правові системи провідних країн-членів НАТО приділяють праву на захист у дисциплінарних провадженнях значно більше уваги. Яскравим прикладом є Польща. Їхній Конституційний Трибунал чітко встановив, що конституційні гарантії, подібні до кримінальних, поширюються і на дисциплінарні провадження. Чинне польське законодавство – Закон про оборону Вітчизни детально регламентує право на захист солдата, яке прямо включає право на формальну оборону, тобто право мати оборонця, яким може бути як інший солдат, так і професійний юрист [53, 54]. Відсутність аналогічної норми в українському Порядку № 608 є критичною процесуальною прогалиною, що нівелює змагальність процесу та порушує конституційне право на захист, перетворюючи його з реального інструменту на декларацію.

Судовий контроль у цій сфері здійснюється в порядку адміністративного судочинства, оскільки військовослужбовець оскаржує рішення, наказ суб'єкта владних повноважень, яке, на його думку, порушує його права.

Перш за все, судова практика чітко розмежовує юридичну природу акта службового розслідування та наказу, виданого за його результатами. Акт службового розслідування сам по собі не є об'єктом оскарження. Суди послідовно дотримуються позиції, що акт СР є лише носієм певної інформації, внутрішнім службовим документом, який фіксує висновки та пропозиції комісії. Він безпосередньо не породжує жодних юридичних наслідків для військовослужбовця, не накладає стягнення і не змінює обсягу його прав та обов'язків. Наказ про притягнення до відповідальності – це єдиний належний об'єкт оскарження. Саме цей наказ є актом індивідуальної дії, який безпосередньо втручається у права військовослужбовця – накладає догану, понижує у посаді тощо. Акт СР та його матеріали, пояснення, рапорти, долучаються до справи лише як доказ обґрунтованості або необґрунтованості оскаржуваного наказу.

Аналіз рішень Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду та судів нижчих інстанцій дозволяє виділити декілька ключових процедурних порушень, які визнаються підставами для скасування наказів про стягнення:

– повна відсутність службового розслідування або перевірки: це найбільш грубе та фундаментальне порушення. Якщо командир накладає стягнення, не провівши жодної перевірки чи розслідування, він автоматично порушує базові принципи дисциплінарного провадження. Яскравим прикладом є судова практика у справі № 120/13381/24, де суд скасував наказ про накладення догани. Ключовим аргументом суду стала саме відсутність службового розслідування. Суд прямо вказав, що внаслідок цього командування: не надало військовослужбовцю можливості надати пояснення; порушило принцип презумпції невинуватості; не конкретизувало у наказі, які саме неправомірні дії вчинив військовий, не встановило ступінь вини та причинний зв'язок [32];

– порушення права бути вислуханим: це порушення впливає з попереднього, але може мати місце і при формально проведеному СР. Якщо розслідування було проведено, але військовослужбовцю з будь-яких причин не надали можливості надати пояснення, наприклад не повідомили про розслідування, або свідомо проігнорували його, це є безумовним порушенням права на захист. Суди розглядають відібрання пояснень не як формальність, а як ключовий елемент змагальності процесу;

– порушення права на захист, неознайомлення з матеріалами: порядок № 608 та інші відомчі інструкції надають військовослужбовцю право ознайомлюватися із зібраними матеріалами та актом службового розслідування. Це право є критично важливим для підготовки обґрунтованої скарги вищому командирі або позовної заяви до суду. У судовій практиці, наприклад у справі № 380/7611/23, позивачі прямо вказують на неознайомлення з матеріалами СР як на причину, що унеможливила своєчасний та ефективний захист. Хоча у цій конкретній справі суд звернув увагу на «пасивність» самого позивача, який не подавав клопотань про ознайомлення, загальна позиція КАСУ полягає в тому, що відмова в ознайомленні з матеріалами на вмотивоване клопотання є суттєвим процедурним порушенням;

– неповнота розслідування та необґрунтованість висновків: суд, перевіряючи законність наказу, досліджує сам акт СР на предмет того, чи були встановлені всі обставини, що входять до предмета доказування: наявність самого факту проступку; вина військовослужбовцям у формі умислу чи недбалості; причинно-наслідковий зв'язок між діянням та наслідками; причини та умови, що сприяли проступку.

Якщо одна з цих обставин не встановлена, висновки акта, а отже і наказ, визнаються необґрунтованими. Наприклад, у справі № 400/2521/23 щодо невиконання бойового наказу, позивач стверджував, що він не отримував наказу, а матеріали СР не відповідають дійсності. Суд у таких випадках змушений досліджувати докази – пояснення свідків, рапорти, зібрані під час СР, щоб

встановити, чи дійсно факт проступку був доведений. Якщо доказів недостатньо, або вони суперечливі, діє презумпція невинуватості, і наказ скасовується.

Аналіз судової практики свідчить, що суди виробили чітку ієрархію процедурних порушень, розділяючи їх на формальні та істотні. Цей поділ базується на ключовому критерії, сформульованому Верховним Судом: чи могло допущене порушення вплинути на кінцевий результат розгляду справи та на правильність прийнятого рішення по суті.

Формальними суди визнають такі процедурні помилки, які не торкаються фундаментальних прав особи та не ставлять під сумнів сам факт встановленого правопорушення. Найбільш показовим прикладом є питання дотримання строків проведення службового розслідування. Порядок № 608 встановлює, що СР має бути завершено протягом одного місяця, з можливістю продовження ще на один, тобто максимальний строк – два місяці. У справі № 500/243/24 суд детально аналізував дотримання цих строків. При цьому суд висловив принципову позицію: «на противагу порушенню прав, принцип формального порушення процедури не може мати наслідком скасування правильного по суті рішення».

Таким чином, суди дають зрозуміти командуванню: якщо факт проступку об'єктивно доведений, а військовослужбовцю були надані всі можливості для захисту, незначне порушення процедурних строків, наприклад завершення розслідування на 65-й день замість 60-го, не буде вважатися достатньою підставою для скасування наказу про стягнення.

Істотними визнаються порушення, які прямо порушують конституційні права військовослужбовця або базові принципи адміністративної процедури. Такі порушення вважаються такими, що завжди впливають на кінцевий результат, оскільки роблять неможливим об'єктивне встановлення істини.

До них належать:

- порушення права бути вислуханим: ненадання військовослужбовцю можливості надати пояснення;
- порушення права на захист: неознайомлення з актом та матеріалами розслідування на вмотивовану вимогу;

– порушення принципу презумпції невинуватості: притягнення до відповідальності без належних доказів вини, або перекладання обов'язку доказування невинуватості на самого військовослужбовця, за винятком доведення поважності причин відсутності;

– порушення принципу законності: проведення розслідування особою, яка мала реальний конфлікт інтересів, наприклад була особисто підлеглою фігуранта, або проведення СР замість спеціального розслідування, наприклад за фактом травми.

Ця судова практика встановлює чіткий стандарт: командування може допуститися дрібних адміністративних помилок, але не може ігнорувати фундаментальні права особи.

Якщо в адміністративному суді матеріали СР є лише доказом законності наказу, то у кримінальному провадженні вони набувають значно небезпечнішого статусу – вони перетворюються на докази обвинувачення у вчиненні злочину. Саме тут «гібридна» природа СР, проаналізована в попередніх розділах, створює фундаментальну правову колізію, відому як доктрина «плодів отруєного дерева». Ланцюг самовикриття: від адміністративного пояснення до кримінального обвинувачення Процес, як правило, виглядає наступним чином:

– подія: відбувається подія, що має ознаки тяжкого військового злочину – наприклад, непокора або самовільне залишення частини;

– адміністративна процедура: командир, виконуючи вимоги Порядку № 608, призначає службове розслідування;

– збір пояснень: комісія отримує від військовослужбовця детальні «пояснення» у формі пояснювальної записки.

На цьому етапі виникає перший рівень правової колізії:

– відсутність адвоката: Порядок № 608 не передбачає і не гарантує права військовослужбовця на залучення адвоката, професійної правничої допомоги на цьому етапі;

- конфлікт інтересів: пояснення відбираються безпосередніми начальниками або комісією, що діють в інтересах командування, в умовах жорсткої військової ієрархії;

- реалізація ст. 63 Конституції: військовослужбовець має право відмовитися давати пояснення щодо себе. Порядок № 608 навіть передбачає складання акта про відмову. Однак, перебуваючи під психологічним тиском, без юридичної допомоги, військовослужбовець часто не здатен ефективно реалізувати це право. Він сприймає надання пояснень як свій службовий обов'язок в рамках дисциплінарної процедури, прагнучи «захистити себе» або «пояснити ситуацію»;

- передача матеріалів до ДБР: за результатами СР, акт та всі матеріали, включно з цими поясненнями, передаються до органу досудового розслідування – ДБР;

- кримінальна процедура: слідчий ДБР долучає ці пояснення до матеріалів кримінального провадження. Прокурор згодом посилається на них в обвинувальному акті, а потім і в суді, як на доказ вини особи, по суті – як на визнання вини або на первинні показання, що підтверджують об'єктивну сторону злочину.

Недопустимість доказів, «плодів отруєного дерева». На цьому етапі виникає другий, вирішальний рівень колізії. Пояснення, отримані в рамках адміністративної процедури СР, є недопустимими доказами у кримінальному провадженні з огляду на наступне:

- порушення права на захист: пояснення, які по суті є показаннями підозрюваного, були отримані до повідомлення про підозру та без участі захисника, що є грубим порушенням кримінально-процесуальних гарантій;

- порушення права не свідчити проти себе – ст. 63 Конституції: військовослужбовцю не було належним чином, у порядку передбаченому КПК, а не Порядком № 608, роз'яснено його права. Пояснення, надані в адміністративному порядку, не можуть бути покладені в основу кримінального обвинувачення;

– отримання доказів неналежним суб'єктом: докази у кримінальному провадженні мають збиратися уповноваженим на те суб'єктом, тобто слідчим, прокурором, у встановлений КПК спосіб. Комісія зі службового розслідування не є таким суб'єктом.

Будь-який кваліфікований адвокат у кримінальному процесі зобов'язаний заявити клопотання про визнання акта СР та пояснень військовослужбовця, наданих під час СР, недопустимими доказами. Суди, керуючись принципом верховенства права та стандартами КПК, змушені визнавати такі докази нікчемними.

3.2. Напрями реформування законодавства та запровадження нових механізмів проведення службових розслідувань

Вирішення вищезазначених проблем, зокрема інституційного конфлікту інтересів вимагає запровадження механізмів незалежного зовнішнього контролю. Внутрішня система, в якій командування розслідує дії своїх підлеглих або, в теорії, свої власні і саме себе контролює, є замкненою і нездатною до об'єктивності. У цьому контексті ключову роль має відіграти новостворений в Україні інститут військового омбудсмана, закон про який був ухвалений Верховною Радою [22]. Цей інститут є новим для української правової системи і створюється саме як додатковий, незалежний механізм захисту прав військовослужбовців та членів їхніх сімей. Відповідно до ухваленого закону, до основних завдань військового омбудсмана належать:

- здійснення демократичного цивільного контролю у секторі безпеки й оборони в частині дотримання прав військових;
- аналіз причин та умов, що призводять до порушення прав військовослужбовців;

- підготовка пропозицій та рекомендацій для мінімізації та усунення таких причин.

Хоча військовий омбудсман не буде безпосередньо проводити службові розслідування замість командирів, його повноваження дозволять йому стати ефективним контролером за їх проведенням. Порухення процедури СР, необ'єктивність, упередженість, порушення права на захист – усе це є прямими порушеннями прав військовослужбовців, на які омбудсман зобов'язаний реагувати. Потенційна роль військового омбудсмана у контексті СР полягає у наступному:

- розгляд скарг: військовослужбовець, який вважає, що СР стосовно нього було проведено необ'єктивно або з грубими порушеннями, наприклад йому не дали ознайомитися з актом або відмовили у праві надати пояснення, зможе подати скаргу безпосередньо до військового омбудсмана;

- проведення перевірок: в рамках розгляду скарги омбудсман матиме право вимагати від військової частини надання всіх матеріалів СР для вивчення;

- надання рекомендацій: за результатами перевірки військовий омбудсман зможе надавати командиру висновки та рекомендації щодо усунення виявлених порушень, поновлення прав військовослужбовця та притягнення до відповідальності вже тих осіб, які проводили розслідування з порушеннями.

Для того, щоб цей механізм був дієвим, українська модель має наслідувати найкращі міжнародні практики, зокрема досвід Федеративної Республіки Німеччина та її інституту Парламентського уповноважений у справах оборони. Ключова особливість німецької моделі – це її незалежність. Уповноважений не є частиною виконавчої влади чи військової структури, а парламентським органом контролю. Він звітує безпосередньо Бундестагу – парламенту, а не міністру оборони чи канцлеру. Саме така модель – підзвітність та звітність військового омбудсмана безпосередньо парламенту – здатна забезпечити його реальну незалежність від військового командування та Міністерства оборони. Це дозволить йому стати дієвим зовнішнім арбітром, до якого військовослужбовець

може звернутися по захист від свавілля, необ'єктивності чи бездіяльності в рамках внутрішніх службових розслідувань.

Запровадження зовнішнього контролю в особі військового омбудсмана є важливим, але не єдиним кроком. Найнагальніша реформа має відбутися всередині самої системи розслідувань. Як було детально проаналізовано, ключовою доктринальною проблемою чинного СР є його «гібридна» природа – небезпечне змішування адміністративно-дисциплінарного провадження з функціями досудового розслідування.

Командир частини, проводячи СР за фактом, що має явні ознаки кримінального правопорушення, наприклад самовільне залишення частини, непокора в бойовій обстановці, втрата зброї, опиняється у парадоксальній ситуації. Він змушений діяти за адміністративною процедурою Порядку № 608, але при цьому збирати докази для кримінального провадження, які потім передаються до ДБР. Це призводить до системних порушень Кримінального процесуального кодексу України, зокрема права на захист, та створює проблему «плодів отруєного дерева», коли докази, зібрані в рамках СР, як-от первинні пояснення військовослужбовця, можуть бути визнані недопустимими у суді.

Кардинальним вирішенням цієї проблеми є розмежування юрисдикцій за зразком провідних країн-членів НАТО, таких як Велика Британія та США. Досвід Великої Британії пропонує чітку дихотомію:

- адміністративна дія: це інструмент командування, що базується на трудовому праві. Його мета – не покарання, а «відновлення оперативної ефективності». Це стосується дрібних, не кримінальних порушень;
- дисциплінарна дія: це повноцінна кримінально-правова система, що базується на Законі про Збройні Сили. Розслідування у таких справах проводить не командир, а незалежна Королівська військова поліція.

На основі цього міжнародного досвіду, шлях реформування української системи полягає у відмові від «гібридного» СР та його розділенні на два окремі, чітко розмежовані механізми:

– дисциплінарне провадження (адміністративне СР): зберегти чинний Порядок № 608, але виключно для розслідування дрібних дисциплінарних проступків, що не містять ознак кримінального правопорушення, наприклад порушення форми одягу, запізнення, незначне порушення внутрішнього порядку. Це має бути суто управлінський інструмент командира;

– військово-кримінальне дізнання (кримінальне СР): для всіх подій, що мають ознаки кримінального правопорушення – СЗЧ, непокора, дезертирство, втрата зброї, нестачі, ДТП з постраждалими тощо – проведення СР силами командира, комісії військової частини має бути заборонено.

Ці розслідування мають бути віднесені до виключної компетенції новостворюваної Військової поліції. Саме військова поліція, як спеціалізований орган, наділений повноваженнями на проведення дізнання та досудового розслідування у межах, визначених законом, повинна буде проводити збір доказів за фактами військових злочинів [40].

Таке розмежування юрисдикцій матиме фундаментальні позитивні наслідки:

– вирішить проблему конфлікту інтересів: командир усувається від розслідування потенційних злочинів у власній частині, що забезпечує неупередженість;

– вирішить проблему правничої допомоги: розслідування, яке проводитиме Військова поліція, автоматично підпадатиме під дію Кримінального процесуального кодексу, який, на відміну від Порядку № 608, гарантує право на захисника з моменту першого допиту;

– вирішить проблему допустимості доказів: докази будуть збиратися уповноваженим органом у повній відповідності до процедур Кримінально процесуального кодексу України, що унеможливить їх подальше визнання судом недопустимими;

– підвищить ефективність: військова поліція, маючи відповідну структуру та фахівців, зможе проводити розслідування військових злочинів

значно ефективніше, ніж ДБР, яке не інтегроване у військову специфіку, або тимчасові комісії командирів.

Отже, аналіз ключових проблем функціонування інституту службового розслідування у ЗСУ свідчить про його глибоку системну кризу. Чинна модель, що базується на Порядку № 608, є інституційно упередженою через вбудований конфлікт інтересів; процесуально несправедливою через відсутність реальних гарантій права на захист, зокрема права на адвоката; та юридично некоректною через змішування адміністративної і кримінальної юрисдикцій. Ці дефекти неможливо виправити точковими змінами до чинного Порядку. Система потребує фундаментального реформування. Запропоновані шляхи вирішення є комплексними та відповідають стандартам НАТО і практикам провідних західних армій. По-перше, запровадження інституту незалежного Військового омбудсмена за німецькою моделлю створить необхідний механізм зовнішнього демократичного цивільного контролю за дотриманням прав військовослужбовців під час внутрішніх процедур. По-друге, кардинальне розмежування юрисдикцій за британським та американським зразками, з передачею повноважень щодо розслідування кримінальних правопорушень від командирів частин до новостворюваної Військової поліції, дозволить деполітизувати процес, забезпечити його об'єктивність та гарантувати дотримання процесуальних прав, включно з правом на адвоката, відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України.

Низка проблем, окреслених вище – від браку об'єктивності при проведенні СР до неефективного судового контролю – актуалізувала в Україні гостру фахову дискусію щодо необхідності реформи системи військової юстиції, ключовим елементом якої є відновлення військових судів [13,15].

Система військових судів в Україні була остаточно ліквідована у 2010 році в рамках судової реформи. Існує думка, що ця ліквідація була політично вмотивованою і мала на меті послаблення інституційного контролю над армією, що, в свою чергу, дозволило б безперешкодно розкрадати військове майно та руйнувати обороноздатність держави. З початком повномасштабної агресії у

2024 році та мобілізацією сотень тисяч громадян, українська судова система зіткнулася з безпрецедентним валом кримінальних проваджень, пов'язаних із військовими злочинами – СЗЧ, дезертирство, непокора. Загальні місцеві суди виявилися перевантаженими та часто не готовими до розгляду таких специфічних справ, що вимагають глибокого розуміння військових статутів, порядку несення служби та контексту бойових дій.

На думку прихильників реформи, відсутність спеціалізованих судів призводить до:

- браку компетенції: судді загальних судів не мають досвіду та знань у військовому праві;
- затягування строків: справи розглядаються надто повільно, що в умовах воєнного стану є неприпустимим;
- втрати довіри: військовослужбовці не сприймають загальні суди як легітимний та компетентний орган для вирішення їхніх справ.

Наразі у парламенті та експертних колах обговорюються дві основні моделі вирішення цієї проблеми:

- модель спеціалізації – Законопроект № 10301: цей підхід є компромісним. Він не передбачає створення нових судових установ. Замість цього, пропонується внести зміни до Закону «Про судоустрій і статус суддів» та запровадити у місцевих загальних та апеляційних судах спеціалізацію суддів [24,25]. Ці судді, обрані зборами суддів на певний строк, фокусувалися б виключно на розгляді військових кримінальних правопорушень. Ця модель була прийнята за основу в січні 2025 року;
- модель відновлення – Законопроект № 13048: це більш радикальний підхід, що передбачає повноцінне відновлення системи військових судів як окремої ланки судової системи. Прихильники цієї моделі апелюють до досвіду 40 розвинених країн, включно з членами НАТО, які мають власні системи військових судів. Модель США, де військові юристи виконують ролі суддів, прокурорів і захисників, демонструє переваги системи, де всі учасники процесу розуміють військову культуру та специфіку.

Критики відновлення військових судів часто посиляються на те, що такі інституції є нібито «радянським рудиментом» та суперечать європейським стандартам. Однак, такий погляд не відповідає дійсності.

Ще у 2000 році Венеційська комісія у своєму висновку щодо проєкту закону України про судоустрій чітко зазначила, що провадження у військових судах можуть бути повністю сумісними з фундаментальними принципами справедливого суду, закріпленими у статті 6 Європейської конвенції з прав людини.

Таким чином, питання полягає не в існуванні військових судів, а в гарантіях їхньої незалежності, неупередженості та дотриманні ними належної процедури. Дискусія щодо відновлення військових судів чи запровадження спеціалізації є логічним завершенням реформи військової юстиції, яка має включати також військову поліцію, як орган слідства та військового омбудсмана, як орган контролю.

Таким чином, держава, використовуючи «гібридний» та застарілий інститут СР, сама створює процедурну пастку: адміністративна процедура, покликана встановити істину, насправді отруює доказову базу для майбутнього кримінального провадження, що ускладнює притягнення до відповідальності за тяжкі військові злочини.

Судовий контроль є найважливішим зовнішнім механізмом, що виявляє та коригує системні дефекти інституту службового розслідування у ЗСУ. Практика адміністративних судів сформувала чіткі стандарти належної процедури, встановивши «ієрархію» порушень. Суди готові визнати несуттєвими дрібні формальні помилки, як-от порушення строків, але займають безкомпромісну позицію щодо скасування наказів, виданих із порушенням фундаментальних прав військовослужбовця – права бути вислуханим та права на захист.

Водночас, практика кримінальних судів висвітлює найбільш небезпечну та невіршену проблему – використання матеріалів СР як доказів обвинувачення. Пояснення, отримані в рамках адміністративної процедури без дотримання

кримінально-процесуальних гарантій, зокрема права на адвоката, є юридично нікчемними.

Цей правовий дуалізм та конфлікт юрисдикцій, що регулярно проявляється у судових рішеннях, є найсильнішим аргументом на користь реформ, запропонованих у Розділі 3, а саме – негайного та чіткого розмежування адміністративних розслідувань, що залишаються у командирів та кримінальних розслідувань, що мають перейти до виключної компетенції військової поліції.

ВИСНОВОК

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретико-методологічне і науково-практичне обґрунтування правових механізмів проведення службових розслідувань у Збройних Силах України. На підставі проведеної роботи можна зробити висновки, що на сьогодні, в умовах правового режиму воєнного стану та курсу на євроатлантичну інтеграцію, відбувається радикальне переосмислення ролі цього інституту в системі забезпечення законності та правопорядку у військовій сфері.

Визначено, що службове розслідування у Збройних Силах України за своєю правовою природою є специфічним видом адміністративно-юрисдикційного провадження, яке поєднує в собі управлінську та правоохоронну функції, спрямоване на всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин вчинення правопорушення, встановлення ступеня вини військовослужбовця, а також причин і умов, що сприяли вчиненню порушення. Встановлено, що значення службового розслідування в умовах воєнного стану суттєво зростає, трансформуючись з інструменту суто дисциплінарного впливу в ключовий механізм забезпечення законності, захисту соціальних прав військовослужбовців, зокрема при встановленні обставин травмувань, каліцтв та загибелі, та підтримання високої боєздатності підрозділів.

Досліджено нормативно-правову базу, що регламентує порядок проведення службових розслідувань, основу якої становлять Дисциплінарний статут Збройних Сил України та Порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України, затверджений наказом Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608. Аналіз показав, що чинне законодавство перебуває у стані активної трансформації: втрата чинності застарілих інструкцій (Наказ № 82) та прийняття нових нормативів свідчить про спроби адаптації правового поля до стандартів прозорості.

Розглянуто процедуру ініціювання та проведення службового розслідування, яка включає етапи прийняття рішення командиром, формування комісії, збір та фіксацію доказів, відібрання пояснень, складання та затвердження акту службового розслідування. З'ясовано, що центральною фігурою процесу залишається командир, який володіє широкими дискреційними повноваженнями щодо призначення розслідування та визначення складу комісії. Детально проаналізовано вимоги до акту службового розслідування, зокрема право учасників на викладення окремої думки, що є важливою гарантією об'єктивності, однак на практиці цей механізм часто нівелюється через службову залежність членів комісії.

Виявлено системні проблеми правозастосування, серед яких найбільш гострими є: фундаментальна колізія, породжена «гібридною» природою службового розслідування, яке функціонує на перетині дисциплінарної, адміністративної та кримінальної юрисдикцій, створюючи ризики використання адміністративних матеріалів як недопустимих доказів у кримінальних провадженнях; конфлікт інтересів, зумовлений відсутністю процесуальної незалежності осіб, які проводять розслідування, від командування частини; низький рівень правової компетентності офіцерів тактичної ланки, на яких покладається обов'язок проведення дізнання; надмірна бюрократизація та паперообіг, що є критичним недоліком в бойових умовах; складність збору доказової бази на лінії зіткнення та під час активних бойових дій. Також констатовано відсутність ефективного зовнішнього контролю та дієвого механізму оскарження дій командування без негативних наслідків для проходження служби скаржником.

Проведено порівняльно-правовий аналіз інституту службових розслідувань в Україні та провідних державах-членах НАТО. Встановлено, що в країнах Альянсу, а саме США, Велика Британія, Німеччина, Польща функціонують незалежні органи військової поліції та спеціалізовані юридичні служби на кшталт корпусу JAG у США, які відокремлені від командної вертикалі при розслідуванні серйозних правопорушень. Досвід функціонування інституту

військового омбудсмена в Німеччині засвідчив високу ефективність парламентського контролю за дотриманням прав військовослужбовців, що є орієнтиром для реформування вітчизняної системи.

Запропоновано комплексні напрями вдосконалення правових механізмів, які включають: законодавче завершення створення військової поліції України як незалежного правоохоронного органу з функціями превенції та розслідування правопорушень; інституційне становлення військового омбудсмена з повноваженнями надання обов'язкових до розгляду висновків щодо порушень прав військовослужбовців; внесення змін до Порядку № 608 щодо спрощення процедур розслідування в районах ведення бойових дій та посилення гарантій процесуальної незалежності осіб, які проводять розслідування. Реалізація цих заходів дозволить підвищити ефективність службових розслідувань, зміцнити військову дисципліну на засадах верховенства права та наблизити українську військову юстицію до стандартів НАТО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Військова юстиція: розбудова системи, адаптованої до умов та викликів воєнного стану. Аналітичний документ. DCAF – Женевський центр з урядування в секторі безпеки. 2023. 42 с.
URL: https://dc.org.ua/uploads/material/dc_military_justice_ua.pdf (дата звернення: 10.11.2025).
2. Відмова військовослужбовця від виконання наказу командира, відповідальність: веб-сайт 26.08.2022.
URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/vidmova-vijskovosluzhbovczya-vid-vykonannya-nakazu-komandyra-vidprovidalnist/> (дата звернення: 10.11.2025).
3. Верховний Суд: роз'яснення, що означає презумпція невинуватості. *ЮРЛІГА*: веб-сайт 10.03.2020. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/196863_vs-rozyasniv-shcho-oznacha-prezumptsiya-nevinuvatost-u-spravakh-pro-porushennya-pdr (дата звернення: 10.11.2025).
4. Захарчук О. В. Допустимість матеріалів службового розслідування як доказів у військовому кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія "Право". 2024. Вип. 81. С. 210–214.
5. Захист військовослужбовців при звинуваченні у непокорі. Каталог Адвокатів України: веб-сайт. 18.08.2025. URL: <https://lawyer.in.ua/blog/zahist-pri-zvinuvachenni-u-perokori-stattya-402-kku> (дата звернення: 10.11.2025).
6. Іванець М. С. Процесуальні гарантії військовослужбовця під час проведення службового розслідування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 120–123.
7. Короватніков А. Ф. Військове адміністративне право: підручник. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2008. 408 с.

8. Ковальчук А. Б. Службове розслідування та службова перевірка: проблеми розмежування в Збройних Силах України. *Вісник НУ "Львівська політехніка"*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 3. С. 45–51.
9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–37. Ст. 446.
10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88.
13. Лапкін А. В. Створення військових судів як фактор забезпечення доступу особи до правосуддя в умовах проведення операції об'єднаних сил. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 176–177.
14. Методичні рекомендації, щодо проведення службового розслідування (перевірки), 3 редакція: Наказ Головнокомандувача ЗСУ жовтень 2020 рік. *Офіційний вісник України*. С. 5-30.
15. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Адміністративно-правовий статус військовослужбовців Збройних Сил України в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 58–66.
16. Постанова Верховного Суду від 13.03.2025 р. у справі № 400/2521/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/125825661> (дата звернення: 10.10.2025).
17. Постанова Верховного Суду від 17.08.2023 р. у справі № 580/8490/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/116518189> (дата звернення: 01.11.2025).

18. Постанова Верховного Суду від 18.02.2021 р. у справі № 1/380/019/000616. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/94973787> (дата звернення: 03.09.2025).

19. Постанова Верховного Суду від 21.07.2022 р. у справі № 420/1976/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/105358971> (дата звернення: 11.10.2025).

20. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 20.12.2023 р. у справі № 380/7611/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/116038459> (дата звернення: 03.11.2025).

21. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

22. Про Військового омбудсмана: Закон України від 17.09.2025 р. № 4603-IX. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/266073.html> (дата звернення: 01.11.2025).

23. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 32. Ст. 225.

24. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження спеціалізації суддів з розгляду військових кримінальних правопорушень: проект Закону України від 18.12.2023 р. № 10301. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43208> (дата звернення: 10.11.2025).

25. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо функціонування військових судів: проект Закону України від 27.02.2025 р. № 13048. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/55903> (дата звернення: 10.11.2025).

26. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 197.

27. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

28. Про затвердження Інструкції про порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України від 15.03.2004 р. № 82 (втратив чинність). URL: <https://zakon.cc/law/document/read/z0385-04> (дата звернення: 10.11.2025).

29. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 21.11.2017 р. № 608. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13.12.2017 р. за № 1503/31371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17> (дата звернення: 01.09.2025).

30. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі: Закон України від 03.09.2015 р. № 661-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 43. Ст. 391.

31. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 194.

32. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 08.06.2024 р. у справі № 120/13381/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124639040> (дата звернення: 04.09.2025).

33. Рішення Тернопільського окружного адміністративного суду від 13.12.2023 р. у справі № 500/243/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118901901> (дата звернення: 12.10.2025).

34. Самовільне залишення військової частини. Адвокатське бюро «Керімов і партнери»: веб-сайт. URL: <https://kerimovpartners.com/ua/blog/samovilne-zalishennya-vijskovo%D1%97chastini/> (дата звернення: 10.11.2025).

35. Службове розслідування. Юридична Сотня: веб-сайт. URL: <https://legal100.org.ua/sluzhbove-rozsliduvannya/> (дата звернення: 10.11.2025).

36. Скрипнюк О. В., Богуцький П. П. Організаційно-правові моделі органів військової юстиції: міжнародний досвід та українські перспективи: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2023. 240 с.

37. Туркот М. С. Розмежування адміністративної і дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1(47). С. 40–47.

38. Тюрін С. С. Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців Збройних Сил України : дис. канд. юрид. наук. Харків, 2002. 190 с.

39. Ухвала Донецького окружного адміністративного суду від 11.02.2024 р. у справі № 420/36805/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117348391> (дата звернення: 05.11.2025).

40. Що змінить майбутній закон про Військову поліцію? Центр політико-правових реформ: веб-сайт. 21.05.2024. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/shho-zminyt-majbutnij-zakon-pro-vijskovu-policziyu/> (дата звернення: 10.11.2025).

41. ACO Building Integrity Handbook. NATO Allied Command Operations. 2020. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/6/pdf/200608-bi-handbook.PDF (дата звернення: 10.11.2025).

42. Army Generic Administrative Instruction (AGAI) 067: Administrative Action. Ministry of Defence (UK). 2018. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7f78b3ed915d74e33f6a38/AGAI_067.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

43. Article 32 Preliminary Hearing. The Judge Advocate General's Legal Center & School. URL: https://tjagls.army.mil/criminallawdeskbook/topic/13_Article_32_Preliminary_Hearing (дата звернення: 10.11.2025).

44. Baran-Wesołowska B. Prawo do obrony w wojskowym postępowaniu dyscyplinarnym w świetle Ustawy o obronie Ojczyzny. *Prawo i Więź*. 2023. № 2 (45). S. 411–428.
45. Baran-Wesołowska B. The principle of the rule of law in military disciplinary proceedings. *Annals of the Administration and Law*. 2024. XXIV. Iss. 2. P. 105–112.
46. Engel and Others v. the Netherlands. European Court of Human Rights. Applications nos. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72. Judgment of 8 June 1976. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57473> (дата звернення: 10.11.2025).
47. History. GSA Office of Inspector General (USA). URL: <https://www.gsaig.gov/content/history> (дата звернення: 10.11.2025).
48. Human Rights of Armed Forces Personnel: Compendium of Standards, Good Practices and Recommendations. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). Warsaw, 2021. 504 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/f/486257.pdf> (дата звернення: 10.11.2025).
49. JSP 830: Manual of Service Law. Volume 1. Ministry of Defence (UK). 2015. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/joint-services-publication-jsp-830-manual-of-service-law-msl> (дата звернення: 10.11.2025).
50. Manual for Courts-Martial, United States (2024 Edition). Joint Service Committee on Military Justice. Washington, D.C., 2024. URL: <https://jsc.defense.gov/Military-Law/Current-Publications-and-Updates/> (дата звернення: 10.11.2025).
51. Military Justice Overview. VWAC, U.S. Department of Defense. URL: <https://vwac.defense.gov/military.aspx> (дата звернення: 10.11.2025).
52. NATO Policy on the Protection of Personal Data. NATO. 01.09.2024. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2024/9/pdf/20240901_NATO-personal-data-protection-f.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

53. Opinion on the draft law of Ukraine on the judicial system. Venice Commission. 2000. CDL-INF(2000)005. URL:https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Military_Justice_Guidance_Note_eng.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

54. Rowe P. Impact of Human Rights Law on Armed Forces. Cambridge University Press, 2006. 272 p.

55. What's an IG? U.S. Army Inspector General. URL: <https://ig.army.mil/FAQ/Whats-an-IG/> (дата звернення: 10.11.2025).